

НАСТІННІ РОЗПИСИ У МІСТЕЧКУ КОЗИНІ НА БІЛОЦЕРКІВЩИНІ. ¹⁾

Тетяна Мішківська.

Козин—це невелике містечко на колишній Київщині, що має щось із 600 хат. Лежить воно за 12 клм. від станції Миrownки П.з. з. та клм. за 35 від пристані Ржищева.

Місцеві селяни, колишні кріпаки графа де-Монтрезор живуть тепер у чистеньких білих хатах під солом'яним, або залізним дахом, часто «обшальованим», тобто під дахом є дошка навкруги всієї хати, пофарбована у відмінний від даху колір. «Обшальовка» неодмінно буває в хатах під залізним дахом. Коли дах зелений чи червоний, «обшальовка» буває синя, коли дах сірий—червона. В хатах під солом'яним дахом «обшальовка» не завжди буває, а коли й буває, то її білять, або мажуть червоною глиною чи синькою. Вікна й двері в хатах зовні прикрашено різьбою, або обведено кольоровими смугами, іноді ще додано зірок над ними. На селі ще збереглася стара мірка для хат: це 8 арш. завширшки і 15 арш. завдовжки, з них 7 арш. іде на хату, а решта 8—пополам на сінні і комору ²⁾. Але через економічні обставини, цей трикамерний тип хати змінився так, що комору перероблюють на «хатину», а в сіннях відокремлюють ту частину, яка прилягає до задньої стінки, і тут роблять комору. Змін зазнає й хата, її перегороджують впоперек печі, а іноді ще й вздовж печі.

Переходячи до розмальовання хат, треба сказати, що тут можна помітити два принципи: один, так би мовити, архітектонічний, другий—естетичний. В першому випадку розпис підкреслює архітектуру самої будови. Це, коли розмальовують «обшальовку» даху, обводять вікна, двері, розписують комін чи сволок. В другому випадку розпис має бути за окрасу житла. Це особливо помітно, коли зайдеш у бідну незаможницьку хату, де люди живуть поруч із худобою. Чого тільки

¹⁾ Досліді переведено влітку 1926 р. Зразки розписів переховуються у Всеукр. Істор. Музеї ім. Шевченка у Києві.

²⁾ Обміри подано не за метричною системою через те, що відомості ці записано безпосередньо з слів селян.

не побачиш на стінах—дивовижні дерева, виноградні грона, овочі, і це все ще на якомусь кольоровому тлі. Той самий естетичний принцип помітно і в тих випадках, коли ми натрапляємо на поцятковані білими зірками столи, шафи та мисники. Але обидва ці принципи перемішалися; в тій самій хаті ми знаходимо і розписи, що підкреслюють її архітектуру, і розписи, що мають завдання прикрашати вбогі стіни.

За словами селян, найбільший розквіт розписів припадав на голодні роки, коли «не було чим прикрашати хати, так от і почали малювати», а тепер «ще вже воно наче одходить, бо є шпалери бумажні». Протягом року найбільше хат розмальовують узимку, коли селяни вільніші.

Розмальованих хат улітку 1926 року було трохи більше, як 2% до загального числа; всього таких хат було 13. Це були переважно бідні незаможницькі хати; вміли малювати по стінах теж переважно незаможні жінки, дівчата та зрідка парубки і, навіть, жонаті чоловіки. Кожна родина обходиться своїми силами, сторонніх запрошують розмальовувати зрідка. А коли запрошують, то це або родичів, або товаришок, або тих, що їхні малюнки дуже вподобалися. Грошей за це взагалі не платять. Як мало намалює, то нічого не дають, а як багато, то дівчині дарують «щось цікаве», напр., дешевеньке намисто, хусточку до носа, стрічку; а молодиці—десяток крашанок, миску сиру тощо. Запрошуючи сторонню людину розмальовувати, хазяйка їй не вказує, що саме треба малювати, іноді ж обмежується самими загальними вказівками, напр., «під шпалер», «вазони», «дерева». На розмальовання великої хати і хатини не витрачають більше як один день. Малювати на стінах можна: зорі, такі як і в церкві, квіти, такі як ростуть у полі, на городі, чи лісові. «Не можна малювати чортів. Людей і тварин не малюють, бо не вміють». До цього переліку треба ще додати багато мотивів почасти нових, почасти вже незрозумілих, що дістають випадкову назву «крівонoga», «кружечка», «хрестика», «квітки» тощо. Зорі малюють виключно трафаретом. Квіти трафаретом, віхтиком, пальцями. Крапкитрьома пальцями, що їх складено пучками докупи. Кружечки та хрестики—іноді пальцями, іноді віхтиком. «Палки та клетки» в «шпалері» роблять самим но віхтиком.

Для розписів уживають місцевої «червоної» глини, білої глини, що її привозять з-під Ржищева, сажі, товчене зелене жито, або бурякове листя з водою. Крім того, ще купують у крамниці «манію», тобто анілінові порошки—сині, червоні, бузькові, а також зелені, щоб мати «прикро-зелений» колір. Віхтики роблять із клоччя, або колосків жита; трафарети—з картоплі, буряків чи корка. За найкращі трафарети вважають коркові, їх не треба вмочати у фарбу за кожним разом.

Добра майстриня має стільки віхтиків і трафаретів, скільки в неї фарб. В якихось «мудрих» малюнках за трафарет можуть бути, напр., колоски жита, живі квіти тощо. Для того, щоб не набиралося забагато фарби на трафарети і вона не розпливалася по стіні, у черепок із фарбою кладуть клоччя чи старенького сукна. Для малюнків «під шпалер в палки» чи «клетки» треба ще мати рівну паличку, що нею користуються як лінійкою.

Весь розпис роблять по сухому, держиться він у хаті здебільшого довго, іноді понад рік. Тоді стінка дуже брудниться і робить не зовсім імпозантне враження, супроти нерозмальованої частини стіни, де білять щотижня.

Якщо розпис має підкреслювати архітектурні деталі, майстриня вживає здебільшого глинки. Червоною глиною вона обводить вікна, двері, маже сволок, а зовні «обшальовку» даху і по цьому тлі робить зірки трафаретом, обмоченим у білу глину. Іноді, ще над цими червоними смугами ставлять різнокольорові крапки. Навколо вікон трапляються ще інші мотиви, напр., «гадючка», що являє собою хвилясту лінію з крапками, чи квіточками у загибах, мотив «ціпка», що є проста лінія з закрутами по обидва боки, мотив «бетоника» — два скеровані в різні боки закрути, а з них виростає хрест. У зібраних зразках є ще два мотиви малювання навколо вікон. Це мотив гілки, що відходить від кожного з чотирьох боків вікна і другий гарний зразок, де з трьох боків вікна є овали, що зустрічаються під гострим кутом, і в місці зустрічі дають два скеровані в різні боки закрути, а з них виростає стебло з гілками. Унизу замість овалів лінії, що розходяться з одного центру, а нижче китиці, зроблені різнокольоровими лініями (табл. III, мал. 6).

Центром, до якого тяжать настінні розписи, буде простір між двома вікнами на чільній стінці хати, рідше покуття. Причільковій стінці хати віддають менше уваги. Якщо хата перегороджена впоперек печі, то на цій стіні теж малюють, але зовсім нічого не малюють на тій стіні, що виходить у сні.

Усі розписи, що прикрашають стіни в хаті загалом можна розбити на дві великі групи: розписи, що складаються з поодиноких, окремих мотивів, та розписи «під шпалер», що утворюються більш-менш ритмічним повторенням одного чи небагатьох мотивів. Ці групи розписів часто мішаються між собою в такий спосіб, що на тій самій стінці вміщують і окремі мотиви і малюнки «під шпалер». Там, де на стінках хати намальовано більш-менш однакові мотиви, десь у куточку, коло мисника, або над помійницею виринає намальований кінь, або іздець верхи, чи щось інше. В цьому складному замірі розмалювати

стілки хати, можна добачати лише одну переважну тенденцію—це бажання уникнути порожнечі.

Коли розпис буває лише на покуті, він немов править за тло, на якому виступають різноманітні «боги», і тоді це здебільшого шпалер.

Розписи, що складаються з поодиноких окремих мотивів, використовують як мотиви: дерева, квіти у вазонах, кущі, тварини, зрідка людські постаті, архітектурні мотиви, ба навіть краєвиди. Мотиви цієї групи ближче стоять до живої природи, ніж мотиви другої групи розписів, тобто розписи «під шпалер». Трапляються ці мотиви по одному, по два й по три вкупі. Вони не можуть заповнити весь той простір, що його звичайно розмальовують, а тому бувають переважно разом із іншими мотивами, або разом із розписами «під шпалер». Бажання уникнути порожнечі призводить тут до того, що поміж цими поодинокими мотивами виростають зовсім непричетні до них малюнки, іноді побутового характеру, як от курка з циплятами й ворона над ними, собака, що женеться за зайцем, метелики тощо; іноді ж це залишки старих, напівзабутих орнаментальних мотивів, як от виображення свастики в кружечку, різні хрести тощо.

Дерева й кущі малюються на білому тлі й переважно по два чи по три, виставлені в одну лінію. Часто такі малюнки роблять двома плямами: вгорі та нижче. Здається, в цьому виявляється неспроможність дати малюнок великий розміром. У таких мотивах іноді дуже яскраво виступає принцип симетрії, це тоді, коли дерево єднається з якимось іншим мотивом, коли, напр., по боках цього мотиву ставлять птахів, вазони тощо. (Табл. III мал. I)

Дерева, що ми їх зустрічаємо в розписах, повинні нібито відповідати таким рослинам, що дійсно є в тій місцевості, як от: дуб, верба, сосна, яблуня, груша, слива, паслін, перець, калина. Загалом можна сказати, що малюючи дерево майстриня, так би мовити, виходить із загальної ідеї дерева. Вона малює стовбур, прості гілячки, що від них іноді ще відходять маленькі гіллячки. (У «сосні» цих менших гіллячок не буває). Усі гілки вкривають одноманітним листям, що нагадує скорше соснові гілки. Коли дерево отак закінчать, йому починають надавати ознак певної породи, вміщаючи на його гілках ті чи ті овочі, що своїми розмірами ніяк не відповідають розмірові самого дерева (завеликі). Є певні трафаретні кольорові сполучення, щоб передавати груші, яблука, сливи. У груші й в яблуці одну половину «зажигають», а другу роблять зеленою. Хвостик у груші чорний, у яблука сірий. Слива іноді буває синя, іноді ж середину роблять брунатною і обводять бузковою фарбою. Коли в розписах одступують від цих

кольорових сполучень то спричиняється до цього або брак відповідних фарб, або їхня погана якість.

Трохи відмінним шляхом йшла майстриня, малюючи калину, що є в поданих росписах. До речі, це була та сама майстриня, що намалювала більшу частину дерев у тих зразках, що мені пощастило зібрати. Тільки по почищаючи малювати, вона мала на увазі саме калину, бо намалювала характерний розлогий кущ із лапатим листям, а потім додала ягідки. (Правда, поруч із калиною є ще кущ ніби сливовий з подібним листям.) Можливо, що з малюванням калини сполучено деякі забобони, що в'яжуться з калиною взагалі, бо доводилося чути натяки на те, що колись калину малювали на весілля. Але, крім цього випадку, в Козині ніде не довелося спостерегти зв'язку між малюванням і тими святами чи урочистими подіями, що до них іноді розмальовують хати.

Усього зразків із деревами 12, зараховуючи сюди і ті розписи, де дерева трапляються разом із іншими мотивами. На одному зразку, що його малювала неписьменна жінка, ми бачимо навкруги дерева, що його з однаковим правом можна вважати за хрест, якись значки, ніби літери, далі знову хрест чи дерево з гіллячками, потім «павуки», тобто кружечки, а від них розходяться лінії, і нижче знову дерево, та чотирикутник з мотивами свастики. Дивлячись на цей малюнок, здається, що у майстрині була якась певна уява, але передати її вона могла лише за допомогою тих «павуків» та дерев, подібних до хреста. Дерево з літерами—це могло бути розп'яття з нацизмом, «павук»—це міг бути череп, якщо зважити на його становище супроти хреста—дерева. Нарешті, є ще один зразок розписи, де три «верби» намальовано в один ряд, а кладовище, що за ними, передано зовсім перспективно. Це скорше картина. Зміст її—козацькі могили в полі.

Переходячи до мотиву вазону, треба сказати, що його малюють не лише на білому тлі, а також на жовтому та синьому. Вазони зрідка трапляються по одному, найчастіше їх по два вкупі, один раз маємо два вазони по боках дерева. Впадає в око нова техніка малювати вазонів крапками (лінією з перервами) поруч із твердою чіткою лінією. Тут чіткий малюнок ніби зникає, бо такі самі мазки з перервами вміщено й на всьому тлі малюнку, що тепер набув якогось імпресіоністичного характеру. Рослина у вазоні має не таке густе гілля, як дерево і не таке дрібне листя. Тут ніби заховано правдиву думку, що у дерев взаємне відношення між окремим листом та розміром усєї рослини повинно виразніше виявлятися, ніж у тих квітів, що ростуть у вазоні.

Рослина у вазоні може мати від одного до трьох стебел. Великі бічні гіллячки, а також і та, що стремить угору, закін-

чуються квітами, що мають досить різноманітну форму. Іноді це кольоровий кружечок, іноді «павук», або овальна квітка, іноді розкішна махрова квітка з кілька разів обведеними контурами різного кольору. Своїми розмірами, особливо вирізняється горішня квітка. Усі квіти дано у сторчовому, або поземому розрізі. Крім квітів у вазонах малюють «виноград» на вьюнких стеблах. Усі ці рослини листя мають іноді таке, як і в деревах, іноді ж натуралістичніше, часто орнаментоване кольоровими крапками. Щождо самої посудини, то тут знаходимо розводи та зори посередині вазону, закрутки по краях його, дивовижні вушки. Іноді вазон має форму блюдечка чи якоїсь підставки, або навіть буває він такої форми, як горішня овальна квітка. Усього зразків з мотивами вазону є 11.

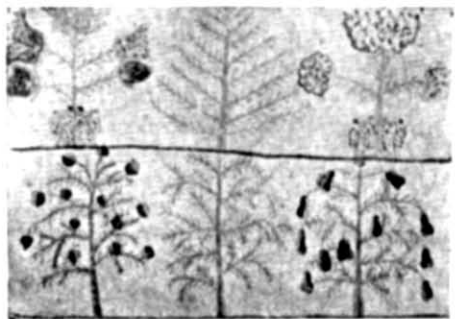
З інших поодиноких мотивів треба ще згадати мотив верхівця, що з нього дуже зачудувалися селяни, згадуючи, як колись хтось бачив намальованого на стіні їздця на велосипеді; далі малюнок, що виобразав пастуха з коровами тощо.

«Шпалером» звать той тип розписів, що утворюється многократним ритмічним повторенням однієї чи небагатьох узорних одиниць. «Шпалер» малюють не лише на білому тлі, а й мажуть стінку розведеною сажою, синькою, «червоною» глиною, або якоюсь аніліновою фарбою—бузковою, рожевою тощо, і по ній малюють, коли висохне. «Шпалер», звичайно, замикають у поземі рамки, що йдуть по боках малюнку.

У містечку Козині розрізняють такі типи шпалеру: «шпалер просто», «шпалер в палки», «шпалер в клітки», «рясний шпалер». «Шпалер просто» різниться від інших типів шпалеру розміром узорної одиниці, що її укладають лише один раз або по поземині, або по прямовису, тимчасом в інших типах шпалеру, цю узорну одиницю повторюють і по поземині і по прямовису. Отже, в «шпалері просто» можна відрізнити два типи: в одному рух мотивів скеровано по поземині—це будуть різні гірлянди: а в другому рух мотивів іде по прямовису. Сюди треба застосувати ті мотиви, що носять назву «сосонки», «ціпка», «кривонога» тощо. Великий розмір узорної одиниці та її багатство на складові елементи роблять непридатними будь-які трафарети. (табл. III мал. 2 і мал. 3).

«Шпалер в палки» зветься так тому, що все тло, призначене для розмальовування, розбивають прямовисними чи поземими смугами, і в ці смуги вміщають орнаментальні мотиви, що, їх здебільшого, звать «квітками». Мотиви ці менші розміром від тих, що були у «шпалері просто», але більше за ті, що є у «шпалері в клітку». Їх малюють здебільшого віхтиком, а коли вживають трафарета, то лише щоб нанести якісь деталі, як от серединки квітів.

Табл. III.

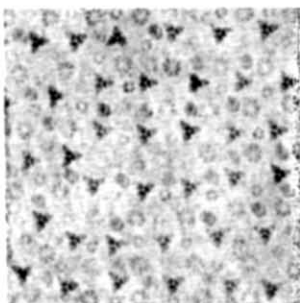
Мал. 1

Мал. 4

Мал. 2

Мал. 5

Мал. 3

Мал. 6

Настінні розписи у містечку Козині на Білоцерківщині.

«Шпалером у клітку» називають такий тип шпалеру, кола його тло розбивають і прямовисними і поземими лініями на «клітки», куди вміщують дрібні орнаментальні мотиви, малюючи їх трафаретом чи просто пальцем (напр. крапки, кола тощо). Іноді лінії, що утворюють «клітки», бувають хвилясті, або скісні, іноді вони утворюються низкою дрібних квіточок, зірок, чи кружечків. (Табл. III мал. 4).

«Рясний шпалер» буває тоді, коли мотиви густо розкидано по тлу. «Рясний шпалер» може мати допоміжні «палки» та «клітки», може бути і без них. Роблять мотиви в «рясному шпалері» самим по трафаретом. (Табл. III мал. 5).

Як бачимо, мотиви настінних розписів у містечку Козині досить різноманітні. Селяни не переховують ніяких трафаретів. Малюють взагалі «з себе», і, приступаючи до роботи, майстриня зрідка лише може сказати точно, що саме вона намалює. Здебільшого вона обмежується загальними фразами, напр., «подивлюся, що вийде». І, справді виходять іноді най-несподіваніші комбінації мотивів, бо дещо домальовують пізніше через брак часу, а дещо вміщують, так би мовити, «у хвилини натхнення». Головне джерело творчости—це природа з її квітами і рослинами. Старі люди охоче розповідають про те, які були раніш гарні селянські шпалери з великими квітами, вазонами тощо. Отже мабуть, це шпалери наштовхнули селян на думку розмальовувати стіни, і дали перші зразки малювання, бо розписування хат у Козині ведеться якихось років 40. У єврейських заїздах теж були кімнати, де стіни були прикрашені малюнками, зробленими трафаретом, і це їм собі мало вплив. На деяких зразках розписів чувається ще вплив набійки. Поруч із цим помічається ще інша тенденція в малюванні стін. Орнаментика й умовна стилізація рослин живої природи перестають задовольняти смак селянства і майстрі пробують свої сили з образотворчого мистецтва, уміщаючи на стінах хат їздця, аероплян, одну колу могилу в полі тощо. Ці зразки стоять нижче, ніж орнаментальні мотиви та умовно стилізовані рослини, але вони інтересні, як вияв нових впливів.
